

кладом і оприлюдненням робіт турецьких студентів на шпальтах нашого наукового часопису».

Зустріч українознавців НДІУ МОН України з посланцями Міжнародної громадської організації – Платформа Діалогу Євразії – вилилась у справжнє культурологічне дійство інтелектуалів двох країн-сусідок, які вийшли на новий етап дружніх контактів і взаємовідносин держав у євразійському світі, що викликає захоплення і радість.

У зустрічі взяли участь вчений секретар Вченої ради НДІУ МОНУ, відмінник народної освіти України Надія Істоміна та відповідальний секретар журналу «Українознавство» Тетяна Ренке.

Іван ПАСЕМКО
завідувач відділу координації
вітчизняних та зарубіжних центрів
українознавства НДІУ

ПОЛІТИЧНА КРИЗА І РОЗПАД ПРОФСПІЛКОВОГО РУХУ «СОЛІДАРНІСТЬ» У ПОЛЬЩІ В 1989–1990 РОКАХ

Андрій ТЕЛЕГУЗ

викладач кафедри етнології
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

Анотація. У статті розглядається внутрішня політична та ідеологічна криза профоб'єднання «Солідарність» у 1989–1990 роках.

Ключові слова: вибори, політична боротьба, реформи, «Солідарність», уряд, політична партія.

Питання розколу профоб'єднання «Солідарність» на рубежі 80–90-х років ХХ ст. малодосліджене, хоча за останні роки українська історична полоністика здійснила вагомі кроки, спрямовані на дослідження цієї теми, що залишається важливою і у ХХІ ст. Адже в сучасному світі причини і передумови розпаду політичних об'єднань є актуальними проблемами.

Українська і європейська історіографія нагромадила значний досвід у вивченні комплексу проблем суспільно-політичної історії країн Центрально-Східної Європи новітнього періоду. Одночасно кризові явища і занепад профспілкового руху «Солідарність» у контексті дослідження політичного відродження у країнах колишнього соціалістичного табору потребують вивчення і переосмислення.

На увагу заслуговують праці російських вчених Л. Ликошиної [1] і Б. Філіппова [2; 3], у яких досліджується політична, економічна і соціальна ситуація у Польщі в процесі творення новітньої польської держави. Розгляд окремих аспектів цієї теми має певний науковий інтерес і, безумовно, сприяє розкриттю проблеми.

Процес приходу до влади «Солідарності», початок системних реформ та розкол демократичного руху ґрунтовно висвітлено у працях Р.Бойса [4], А.Дудека [6]. Автори спробували проаналізувати причини кризи в профоб'єднанні, еволюцію суспільних поглядів і прорахунки керівництва профспілкового руху в політичній та економічній сферах.

Органічно важливою складовою частиною джерел з теми дослідження є періодичні видання. Зокрема «Gazeta wyborcza», «Tygodnik «Solidarnosc», «Zycie Warszawy» містять значний аналітичний і статистичний матеріал, який характеризує різні сторони політичної кризи в Польщі на рубежі 80–90-х років ХХ ст.

Вагоме значення для вивчення проблеми має мемуарна література. Слід назвати спогади таких свідків і учасників суспільно-політичного життя країни в досліджуваний період: Л. Валенсі [14], Я. Качинського [5], Б. Геремека [8], А. Міхніка [10], А. Квасневського [9].

Основним завданням цієї статті є спроба ви-

світлити трансформаційні процеси в профоб'єднанні «Солідарність» узгаданий період у контексті боротьби за владу і розбудови демократичної польської держави. Така постановка питання вимагає вивчення і системного аналізу кризи та розпаду демократичного руху.

Перемога опозиції у повній мірі була особистим тріумфом Л. Валенсі. Більшість з тих, хто голосував за кандидатів від «Солідарності», віддали свої голоси за нього. Саме Л. Валенса на хвилі перемоги символізував і підтримував виникнення єдності нації. Проте вона була емоційною, тимчасовою і нетривкою. Так і «Солідарність», яка, за словами А. Міхніка, становила «політичний синтез, перш за все, конкуруючих між собою орієнтацій» [10, 111]. Враховуючи це, радники Л. Валенсі запропонували перетворити виборчий блок у партію, спираючись на яку уряд «Солідарності» зможе з найменшими проблемами вивести країну з кризи. У цієї програми був один мінус: все це будувалося з розрахунку на непорушний авторитет Л. Валенсі і його готовність слідувати цьому плану [10, 113].

Важко сказати, чи будував Л. Валенса демократію для себе, щоб утримуватися при владі, як вважає його колишній прес-секретар Я. Курський, або ж він керувався політичним чуттям, що свідчило про нежиттєздатність такої величезної конструкції, як передвиборчий блок «Громадянський комітет «Солідарність». Одне є безсумнівним: така політична єдність могла існувати недовго і виключно за рахунок авторитету Л. Валенсі. Боротьба проти спроб створити нову партійну монополію дозволила проявитися різним ідейним тенденціям в опозиції, яка побачила в групі Геремека – Куроня – Міхніка загрозу для своїх політичних планів. Першими блок покинули політичні представники селянства. Інша частина розходилася за ідеологічними ознаками: «правих» представляла Християнсько-демократична партія (лідер Я. Качинський), «лівих» – Демократична унія (Т. Мазовецький), що об'єднувала у своїх лавах католицьку інтелігенцію (А. Халль) і соціал-демократично орієнтованих колишніх членів польської об'єд-

ної робітничої партії – ПОРП (Я. Куронь) [3, 34]. Формальна єдність між ними зберігалася до відкритого протистояння між Л. Валенсою і Т. Мазовецьким та початку президентської кампанії.

Політична боротьба серед керівництва колишньої опозиції пройшла для суспільства майже непомітною. Більше емоцій викликала проблема вірності рішенням «круглого столу». Населенню країни вона була піднесена як суперечка про долю майна колишньої ПОРП і «номенклатурних компаній». Це протиріччя між «правими» і «лівими» демократами в Сеймі спровокувало перші протестні акції проти уряду, які віддзеркалили всезростаюче незадоволення населення труднощами переходу країни до ринкової економіки.

Проблема долі рішень «круглого столу» виникла одразу ж після самоліквідації ПОРП у січні 1990 р. Соціал-демократія Республіки Польща (лідер А. Квасневський), яка проголосила себе її правонаступницею, не зуміла схилити на свій бік більшість членів колишньої ПОРП (тобто 2 млн. чоловік) і перетворилася у маловпливову політичну партію [1, 20]. Перебування її в парламенті й уряді ґрунтувалося виключно на вірності Т. Мазовецького рішенням «круглого столу». Гарантом угоди були збройні сили. Як тільки з'ясувалося, що вони не мають наміру захищати партійне майно і «номенклатурні» компанії, ця угода в очах Л. Валенси перетворилася у клаптик паперу. Уряд оцінював ситуацію інакше. На думку одного з учасників переговорів 1988 р. А. Стельмаховського, хоча ці рішення у значній мірі й перестали бути актуальними, але в угоді армії з «Солідарністю» «яскраво зберігається несформульоване невстановлене ядро. Саме в цій яскраво вираженій формі пакт зберігається» [11, 23]. Захищаючи його принципи, уряд став об'єктом різкої критики, основні положення якої були використані Л. Валенсою під час його передвиборчої кампанії.

Політичний конфлікт 1990 р. зі сторони виглядав як суперечка між Л. Валенсою і Т. Мазовецьким про компетенцію, тобто про те, кому належить право приймати політичні та державні рішення. Це протиріччя зародилося у перші дні формування уряду Т. Мазовецького і було винесено на всезагальне обговорення у статті П. Вежбицького «Сім'я, свита і двір» [12, 1] у грудні 1989 р. та публічно визнане сторонами в червні – липні 1990 р. На сторінках польської і закордонної преси суть конфлікту зводилася до особистих амбіцій Л. Валенси. Крім того, йшлося про вибір шляхів подальшого розвитку країни.

Доленосна суперечка розвивалася таким чином. Враховуючи зростання антикомуністичних настроїв у країні, Л. Валенса блокував спроби групи Б. Геремека – Я. Куроня сформувати коаліційний уряд разом із реформаторами від ПОРП. Замість цього він був створений на чолі з Т. Мазовецьким, у якому ні ПОРП, ні «ліві» з «Солідарності» не мали вирішального впливу [2, 83]. Сам Л. Валенса від посади прем'єра відмовився. Ставши головою уряду, він автоматично перетворився б із політичного арбітра в одну зі сторін конфлікту між реформаторами і робітниками, що, безсумнівно, послабило б допустимість проведення реформ. Більше того, Л. Валенса виходив із можливості падіння перших кабінетів «Солідарності» у боротьбі за реформи, що робило життєво необхідним збереження за ним позиції арбітра. У цій ситуації на роль «слухняного його волі прем'єра» він висуває Т. Мазовецького [10, 83–91].

На цей час Т. Мазовецький був позбавлений активної участі в прийнятті рішень у керівництві

«Солідарності». Це дозволяло Л. Валенсі вірити в збереження своєї позиції. Та він прорахувався. Т. Мазовецький формував уряд і програму його дій таким чином, наче ні Л. Валенса, ні група Б. Геремека в парламенті впливу не мали. Можна з упевненістю сказати, що він поводив себе так, ніби був прем'єром у демократичній парламентській державі, обраним на демократичних виборах, мав міцну парламентську більшість і очолював її [3, 36]. Насправді нічого із необхідних для такої позиції компонентів у нього не було. Нові керівники Польщі не бажали із цим рахуватися. Можливо, все це не мало злої волі, і правий Б. Геремек, зазначаючи, що через справи і турботи вони забували своєчасно інформувати Л. Валенсу про приготування і реалізацію рішень [8, 343]. Так виникли три центри прийняття рішень: уряд, депутатська фракція «Солідарність» і керівництво НСПС «Солідарність» у Гданську, персоніфіковані, відповідно, в Т. Мазовецькому, Б. Геремеку і Л. Валенсі.

Пропонуючи Т. Мазовецького на посаду голови уряду, Л. Валенса вважав, що має інші можливі кандидатури, зокрема Б. Геремека і Я. Куроня. Т. Мазовецький також розумів інтереси лідера «Солідарності». І в день, коли отримав пропозицію очолити уряд, він мав розмову з секретарем Л. Валенси К. Пушею, у якій зазначав: «Пане Кшиштоф, як бути прем'єром, маючи з одного боку Валенсу, а з іншого Ярузельського?» [10, 87]. Т. Мазовецький від початку урядування вирішив демонструвати свою незалежність від провідника «Солідарності», зокрема, під час створення уряду намагався ігнорувати його оточення. Така ситуація прискорила розвиток конфлікту.

Демонстраційна самодіяльність прем'єра дуже бентежила Л. Валенсу. Тому, незважаючи на пропозицію Т. Мазовецького призначити новим редактором «Тигодніка Солідарність» Я. Дворака, який підтримував нового голову уряду, він надав перевагу кандидатурі Я. Качиньського. Призначаючи його, Л. Валенса демонстрував прем'єрові своє незадоволення і показав, хто має найбільший вплив у «Солідарності». Але виявилось, що у Я. Качиньського також свої далекосяжні плани. Для нього посада редактора була початком реалізації задуму створення нової політичної формації. Разом з тим група А. Міхніка та Б. Геремека, яка гуртувалася навколо «Газети виборчої», засудила антидемократичні дії Л. Валенси і одночасно розпочала підтримку Т. Мазовецького. З того часу «Газета виборча» стала головним – хоча неформальним – друкованим органом уряду Т. Мазовецького, а його антагоністом – «Тигодник Солідарність».

Л. Валенса спровокував ескалацію конфлікту своєю публічною заявою, що надання урядові надзвичайних повноважень, які стосуються економічних реформ і змін у державній адміністрації, є помилкою. «Ситуація в країні погіршилася, час завершувється, кредит суспільної довіри майже вичерпано, а впроваджені владою зміни не позитивні і оцінені як занадто повільні» [6, 98–99]. Ця заява лідера «Солідарності» стала початком публічних атак на уряд, з часом все більш виразніших і гостріших. Таким чином, Л. Валенса став головним реалізатором стратегії прискорення, головним автором якої був Я. Качиньський. «Потрібно було розпочати категоричні дії, – згадував пізніше Я. Качиньський, – заборонити ПОРП і взяти владу над апаратом примусу, арештувати керівників безпеки і партії, захопити і опломбувати архів Центрального Комітету, Міністерства внутрішніх справ і Міністерства національної

оборони. Потрібно було затримати процес амністування партноменклатури і розпочати системне повернення втраченої власності» [5, 26]. Разом з тим багато людей, не згодних з еволюційною тактикою Т. Мазовецького, почали вважати Л. Валенсу єдиним політиком, що зможе дійсно боротися зі спадком ПНР.

Уряд Т. Мазовецького вирішив відмовитися від пропозиції Л. Валенси. «Не потрібно надзвичайних повноважень, бо вони змінили б антиінфляційний процес у поодинокі кроки уряду, до чого б інші політичні сили приглядалися, умивши руки і чекали б, що з того вийде» [6, 100]. У випадку поразки програми Л. Бальцеровича відповідальність і так падала б на уряд, незалежно від того, чи мав він особливі повноваження, чи ні.

До подальшого погіршення стосунків призвела справа виборів до органів місцевого самоврядування. Т. Мазовецький, якого все гостріше критикували на сторінках «Тижодніка Солідарність» за брак політичних реформ, вирішив виступити з ініціативою скорочення строку повноважень існуючих місцевих влад. Про свою пропозицію він поінформував Л. Валенсу під час зустрічі 14 січня 1990 р., а публічно мав оголосити її через чотири дні у Сеймі. Тим часом 16 січня Л. Валенса заявив: «Зміни, що настають швидко, не обіцяють шансу їх ефективного, швидкого впровадження. Не бачу іншого виходу, як звернутися до Сейму і уряду Республіки Польща про прискорення терміну виборів до органів місцевого самоврядування» [4, 271]. Провідник «Солідарності» згадує у своїх мемуарах: «Прем'єр Мазовецький образився на мене, хоча добре бачив, що мій найчесніший заклик про спеціальні повноваження для уряду було нічим іншим, як бажанням прискорення процесу змін» [14, 187]. Інакше бачив цю справу керівник групи радників Л. Валенси Я. Качиньський, який оцінив його дії як «шедевр злостивості» [6, 100]. 18 січня Л. Валенса здійснив черговий радикальний крок, що вдарив по уряду: у розмові з послом СРСР С. Бровіковим він вимагав негайного виведення радянських військ із Польщі.

Початок страйків у березні 1990 р. спонукав Л. Валенсу виступити з критикою політики уряду і гаслом про прискорення реформ. Негативна реакція уряду і керівництва Громадянського депутатського клубу «Солідарність» примусили його відкинути існуючий політичний консенсус і закликати до проведення президентських виборів. Перш за все йшлося про те, що і уряд, і «Солідарність» все більше втрачали свій престиж у суспільстві. За даними Центру дослідження суспільної думки, у грудні 1989 р. уряд підтримувало 83% опитаних, у березні 1990 р. – 49%. Якщо в листопаді 1989 р. «Солідарність» мала прибічників близько 89% опитаних, то в березні 1990 р. – лише 47%. Все частіше почали з'являтися на стінах гасла типу: «Комуна, повернись!» [7, 1].

Страйк транспортників Узбережжя був першим серйозним соціальним конфліктом нової влади з робітниками. Л. Валенсі з великими труднощами вдалося досягти згортання страйку. Під час переговорів він ще раз упевнився, наскільки є хиткою його позиція в суспільстві. Усі спроби «Солідарності» дистанціюватися від уряду не принесли успіху. Збільшення помилок в урядовій політиці робило союз із Кабінетом Міністрів небезпечним і для «Солідарності», і для його керівника.

7 квітня Я. Качиньський на сторінках «Життя Варшави» підтвердив, що провідник «Солідар-

ності» зацікавлений у висуненні своєї кандидатури на посаду глави держави [15, 1]. Про президентські амбіції Л. Валенси чутки ходили вже давно, але їх офіційне оголошення розпочало нову фазу конфлікту.

Л. Валенса був не задоволений заявою Я. Качиньського, бо вона розкрила його задуми саме перед II Всепольським з'їздом делегатів НСПС «Солідарність», який відбувся у Гданську 19–24 квітня 1990 р. В очах делегатів президентські плани могли зашкодити йому у ускладненні переобрання на посаду керівника профоб'єднання, але кандидатуру Л. Валенси підтримала переважна більшість делегатів [13, 1].

Оголосивши на з'їзді про бажання балотуватися на президентських виборах, Л. Валенса почав відкрито політичну боротьбу, одним із наслідків якої стала суперечка про його особистість і роль у польському політичному житті. Гострота, з якою велася боротьба, дозволила відкрито проявитися минулим протиріччям у таборі «Солідарності», давнім симпатіям і антипатіям, виявити деякі з таємниць прийняття рішень у керівництві «Солідарності».

Свою виборчу кампанію Л. Валенса вів професійно, чим відрізнявся від нездатного до спілкування з масами Т. Мазовецького. Прикладом його таланту оратора є зустріч зі студентами міста Кракова – енергійною і ворожо налаштованою до нього аудиторією. Він зумів примусити їх слухати себе. Гасла і форма проведення виборчої кампанії спровокували низку звинувачень на адресу Л. Валенси в популізмі, антисемітизмі та ворожому ставленні до інтелігенції [3, 39].

Як відомо, президентські вибори лідер «Солідарності» виграв лише в другому турі – 9 грудня 1990 р. – і став першим демократично обраним президентом Речі Посполитої Польської. Свої президентські регалії він отримав від Р. Качаровського, польського президента у вигнанні. Тим самим було відновлено знищену комуністами спадковість влади з 1918 р., а період 1944 – 1989 років був просто викреслений з історії. Нова Польська Республіка почала називатися Третьою.

Інше питання, якою ціною йому дісталася ця перемога. За Л. Валенсу в першому турі проголосували лише 6,5 млн. з 27,5 млн. виборців. Це означало, як зауважував на сторінках «Газети виборчої» Е. Скальські, що Л. Валенса вже не є «безсумнівним керівником величезної більшості свого народу, якого визнає весь світ як представника Польщі, однозначним політичним авторитетом і арбітром у внутрішніх суперечках» [7, 1].

У цьому сенсі політична боротьба і президентська кампанія 1990 р. завдала відчутного удару по політичній системі Польщі. Були підірвані позиції всіх існуючих національних авторитетів – церкви, «Солідарності», інтелігенції, Л. Валенси. Ставилася під сумнів їх здатність виступати в якості арбітра й гаранта існуючих і майбутніх політичних та соціальних конфліктів.

Разом з тим це стало кінцем епохи «Солідарності» як громадянського руху в історії Польщі. А з часом – і кінцем політичної кар'єри діячів профоб'єднання.

Розпад табору «Солідарності» був неминучим і неважким для передбачення. Великий суспільний рух протесту проти комунізму об'єднав багато різних політичних течій. На рубежі 1989 – 1990 років щоразу виразніше почали проявлятися у ньому дві з них. Перша мала характер ліберальний і світський, вбачаючи головну загрозу у націоналізмі та клерикалізмі польського

суспільства. Друга була близькою до католицької церкви, головним ворогом для них були пост-комуністи, які мали занадто великий економічний і політичний вплив на життя країни. Для прибічників першої течії розпад ПОРП означав фактичний кінець війни з комунізмом, а для їх антагоністів – лише кінець першого з етапів цієї війни. У такій ситуації всі спроби штучно підтримувати єдність «Солідарності», в основному з приводу можливості проведення реформ, були приречені на невдачу. Розпад табору «Солідарності» відкрив дорогу до побудови нормальної парламентської демократії, базисом якої були політичні партії. Водночас масштаби дезінтеграції засвідчили, що суспільство незадоволене діями провідних діячів «Солідарності», доказом були парламентські вибори 1991 р. Шкодила також надмірна персоналізація конфлікту, що ставила на один бік консерватора А. Халла і соціаліста З. Буяка. Особисті образи лідерів призвели до того, що різні постопозиційні течії «Солідарності» не лише не стали союзниками, але, проводячи взаємні напади, підривали авторитет профорганізації. Така ситуація рано чи пізно мала призвести до політичного занепаду всіх спадкоємців «Солідарності».

З часу легалізації «Солідарності» вже не існувала як реальна сила на підприємствах. Відновлена в рамках профспілкового плюралізму, вона не мала широкої соціальної підтримки. Навіть після переконливої перемоги на виборах 1989 р. чисельність профоб'єднання не досягла і 2 млн. членів. Криза ідентичності, яку переживала в ті роки «Солідарність», пов'язана, перш за все, з необхідністю визначити своє ставлення до реформ. Сконцентровані на уражених кризою підприємствах важкої промисловості, її члени об'єктивно повинні були виступати як ударна сила ворогів радикальних реформ.

Під час виборів 1989 р. «Солідарність» діяла як централізована політична партія. Пізніше ці функції перебрали на себе місцеві громадянські комітети, депутатські клуби та нові партії. Функція профспілки – захист соціальних інтересів трудящих. А в умовах банкрутства підприємства? Саме це питання, що залишалось без відповіді, та ініційовані керівниками профоб'єднання радикальні економічні реформи, з якими у робітників виникають асоціації з «Солідарністю», і стримувало, перш за все, збільшення чисельності профоб'єднання. Іншою принципово важливою причиною було посилення критичного ставлення до

керівництва «Солідарності» з боку рядових членів. На сторінках «Тигодника Солідарність» зазначалось: «Жінки в чергах у крамницях почали говорити про лідерів профоб'єднання так, як вони говорили раніше про керівників ПОРП – «вони» [13, 1].

Створення нового демократичного уряду на чолі з Т. Мазовецьким призвело до кардинальної зміни суспільно-політичного устрою, незворотних економічних перетворень, реформи адміністративної системи та місцевого самоврядування, змін у структурі прийняття владних рішень, створило умови для розвитку громадянського суспільства. Разом з тим свобода, плюралізм і закінчення боротьби з комуністичним режимом виявили ознаки розколу в русі, що особливо проявився під час президентських виборів 1990 р. Розпад «Солідарності» і створення системи багатопартійності заклали умови політичної диференціації та дали поштовх для розвитку громадянської культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лыкошина Л.С. Александр Квасневский: Политический портрет. – Москва, 2001. – 211 с.
2. Филиппов Б.А. За кулисами президентских выборов в Польше // Актуальные проблемы Европы. – 1991. – № 2. – С. 78–93.
3. Филиппов Б.А. Политический портрет Леха Валенсы. – Москва, 1992. – 218 с.
4. Boys R. Nagi prezydent. Zycie polityczne Lecha Walesy. – Londyn, 1995. – 271 s.
5. Czas na zmiany. Z Jaroslawem Kaczyńskim rozmawiaja Michal Bichniewicz i Piotr M. Rudnicki. – Warszawa, bdw. – 186 s.
6. Dudek A. Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989–1995. Zarys historii politycznej Polski. – Krakow: GEO, 1997. – 400 s.
7. Gazeta wyborcza. – 14. 05. 1990.
8. Geremek B., Zakowski J. Rok 1989: Geremek opowiada. Zakowski pyta. – Warszawa, 1990. – 382 s.
9. Kwasniewski A. Wystąpienie w 10 rocznicę obrad «Okrągłego Stolu» // Zycie Warszawy. – 6. 02. 1999.
10. Michnik A. Diabeł naszego czasu. Publicystyka z lat 1985 – 1994. Wybór i wstęp Romanowski A. – Warszawa, 1995. – 464 s.
11. Tajemna współpraca. Jak upadła PRL. M. Rogulski w rozmowie z W. Swietlowem, kierownikiem sekcji polskiej w KC Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego lat 1980 – 1989. – Warszawa, 1993. – 153 s.
12. Tygodnik «Solidarnosc». – 15. 12. 1989.
13. Tygodnik «Solidarnosc». – 27. 04. 1990.
14. Walesa L. Droga nadziei. – Krakow, 1989. – 305 s.
15. Zycie Warszawy. – 7. 04. 1990.

Андрей Телегуз

Политический кризис и распад профсоюзного движения «Солидарность» в Польше в 1989–1990 годах

Аннотация. В статье рассматривается внутренний политический и идеологический кризис профобъединения «Солидарность» в 1989–1990 годах.

Ключевые слова: выборы, политическая борьба, реформы, «Солидарность», правительство, политическая партия.

Andriy Telehuz

Political Crisis and Disintegration of «Solidarity» Trade-Union Movement in Poland in 1989's–1990's

Annotation. In the article an author examined internal political and ideological crisis of «Solidarity» trade-union in 1989's–1990's.

Key words: elections, political fight, political party, reforms, Solidarity, government.